

Társadalom – Tudomány

Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport műhelyéből

Szerkesztette: Gyurgyík László és Kocsis Aranka
Mercurius Könyvek c. sorozat, 13. kötet, Kalligram Könyvkiadó,
Pozsony, 2002, 164 oldal

1. A szerkesztők előszavukban a kötettel kapcsolatban több lényeges tudnivalóról tájékoztatják olvasóikat. Ismételten kiemelik, hogy a közölt dolgozatok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyében készültek, amely éppen 2002-ben (volt) tízéves, s amely 1992-ben öntevékeny szerveződésként alakult. [„A szerveződés célját tíz évvel ezelőtt az alapítók a társadalmi jelenségek, változások vizsgálatában jelölték meg, tevékenységük középpontjába az alapvető társadalomtudományi diszciplínák (közgazdaságtan, szociológia, demográfia) művelését, ill. az interdiszciplináris kutatásokat állították. Azokat a tudományokat, amelyek művelésére a szocializmus évei alatt a legkevesebb lehetőség volt, s amelyek alapinformációkat nyújtanak a társadalomban végbemenő mozgásokról. A társadalom pedig, amely e csoport figyelmének a középpontjában állt – s áll ma is –, a szlovákiai magyarok társadalma.” (8)] E kerek évforduló arra ösztönözte tagjait és a kötet szerkesztőit, hogy újabb munkáikról átfogó képet, legfrissebb kutatásaik eredményeiről tájékoztatást adjanak. Mivel azonban a csoport tagjai különböző szakterületen vizsgálódnak, így az elkészült tanulmányok is sokféle témájúak, vagyis a tanulmánygyűjteménynek az egyik szembeötlő jellemzője a sokszínűség lett. A témák jó része (az asszimiláció, az iskolaügy, a kétnyelvűség, az 1945–1948-as évek politikai eseményei mint a kisebbségben élő szlovákiai magyarság létének és önismeretének meghatározó jelenségei) szorosan kapcsolódik a sorozat korábbi köteteinek központi kérdéseéhez. Mindezek mellett a szerkesztők szerint a könyv egységét a közölt tanulmányok tárgyának az azonossága teremti meg, amely a szlovákiai magyar társadalom. Végigolvasván azonban az írásokat, azt kell mondanunk, hogy az utolsóként közreadott tanulmány csak igen-igen lazán kapcsolódik ehhez a tárgykörhöz. Ugyanitt kell említést tennünk a kiadvány főcíméről is, amely túlzottan általánosnak tűnik ehhez a tárgykörhöz, még az alcímmel együtt sem utal pontosan arra, illetőleg a sokféle, de mégiscsak körülhatárolható tematikára.

Mind a tartalomjegyzékből, mind az Előszóból kiderül az a tudatosan vállalt szerkesztői hozzáállás, amelynek megfelelően a könnyebb áttekinthető-

ség kedvéért a tanulmányokat két fő csoportba sorolták, ezáltal a kötetet két fő részre tagolták. Az elsőbe a szociológiai és a történetírás köréből, e tudományágak módszereivel készült munkák kerültek, a másodikba a nyelvészeti dolgozatok. Mindkét részben vannak elméleti és módszertani munkák, „a többség azonban egy-egy konkrét kérdést megválaszolni igyekvő dolgozat, levéltári kutatás vagy akár éppen felmérés, terepkutatás eredményeinek az összefoglalása” (7).

2. Az I. rész négy terjedelmes tanulmányt tartalmaz. Indító értekezését Gyurgyík László írta, *Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján* címmel (11–30). A szerző a nemzetváltási folyamatok tanulmányozásához egyféle, az amerikai megközelítésekhez közelebb álló módszert dolgozott ki, amely a Közép-Európában hagyományos történeti, történeti-demográfiai elemzésekkel szemben többdimenziós, főleg szociológiai és szociálpszichológiai ihletésű modell. Munkájában ezt adaptálja a magyar–szlovák interetnikus kapcsolatokra. Az amerikai modellek szerint a kisebbségi népcsoportok asszimilációjának mint folyamatnak a fokozatai, illetőleg típusai: a) a kulturális, b) a strukturális (a kiscsoportok betagozódása az államalkotó többség hasonló egységeibe), c) a (vegyes) házassági, d) az identifikációs (az eredeti entitás elvesztése, a többségi nemzethez tartozás érzésének a kialakulása) asszimiláció, e) az előítéletek megszűnése, f) a diszkrimináció megszűnése, g) az érték- és hatalmi konfliktusok megszűnése. Gyurgyík László Szlovákiában (12 településen 712 adatszolgáltatóval) végzett felmérésében tekintettel volt még a származásra mint a nemzeti hovatartozás alakulását befolyásoló tényezőre is. Végül az egyes dimenzióknak, azok kombinációinak a vizsgálata után arra a következtetésre jutott, hogy az ott élő magyarok egymást követő generációinak a szlovák irányban zajló nemzetváltási folyamataira nagyobb hatással van a kulturális asszimiláció nyelvi vetülete – a származás szerinti elsődleges nyelv vagy az anyanyelv tudásának háttérbe szorulása, a nyelvvesztés –, mint a többségi irányba zajló (strukturális) integráció. Más szóval ez azt jelenti, hogy térségünkben a kulturális hovatartozás, annak is elsősorban a nyelvi vonatkozásai (az anyanyelv megtartása vagy az iskolai szlováknyelvtanulás következtében történő visszaszorulása, esetleg elvesztése) nagyobb mértékben hatnak a nemzeti hovatartozás alakulására, mint a strukturális kötődések. A felmérés másik hozadéka szerint: „Az egyének nemzetváltását kevésbé befolyásolja a házastársuk nemzeti hovatartozása, mint származásuk etnikai homo-heterogenitása. A homogén származás viszonylag állandó hatása mellett a vegyes származás és a magyar házastársválasztás generációváltásról generációváltásra csökkenő mértékben járul hozzá az etnikai átörökítéshez” (27).

A tanulmány szerzője a vizsgált folyamatok összefüggéseit tekintve vég-eredményben arra a megállapításra jut, hogy a mai Szlovákiában a magyar nemzeti hovatartozás átörökítésében megtartotta vezető szerepét a homogén magyar származás, ezzel szemben a vegyes származás hatása generációvál-tásról generációváltásra igen nagy mértékben csökkent. Adatai alapján úgy látja, hogy a vegyes házasságoknak a nemzetváltásra gyakorolt hatása meg-közelíti a homogén szlovák házasságok hatását.

3. Kritikus történelmi időszak vizsgálatára vállalkozott Vadkerty Katalin *Tervek a nemzetiségi kérdés rendezésére Csehszlovákiában az 1938–1948-as években* című tanulmányában (31–7). Ebben a második világháború alatti és a háború után újjászülető csehszlovák kormánynak a nemzetiségi kérdés megoldására tett erőfeszítéseit taglalja, különös tekintettel az 1945–1947 kö-zött működő internálótáborokra. A szerző világosan meglátatja azt a folya-matot, amelynek első, döntő mozzanata a Nyugaton tevékenykedő emigráns csehszlovák kormány elnökének, Eduard Benesnek az 1939. október 17-én tartott beszéde volt, benne lehetőségekkel a háború utáni új köztársaságbeli nemzetiségi jogoknak a kiszélesítéséről, a németek és a magyarok által lakott területek bizonyos hányadának az anyaországnak való átadásáról, a csehek-kel és a szlovákokkal egyenlő kisebbségi jogok biztosításának az ígéretével. Két éven belül, a Szovjetunió 1941-es német megtámadását követően lénye-gesen módosult ez az elképzelésük, s ekkortól az 1938 előtti határok meg-szerzésére összpontosítottak csupán, terveikben teljesen háttérbe szorult a két nagy ellenségnek kikiáltott (a német és a magyar) nemzetiség kérdése. „Az új elrendezés vezérmotívuma a bosszú, a gyűlölet lett, s ez motiválta a nemzetiségi kérdés 1942-ben megfogalmazott alapelveit és indoklásait” (32). A második világháború hadi eseményeit követően, az amerikai és a szovjet diplomácia álláspontjait figyelve, a londoni emigráns csehszlovák kormány a fő céljaként azt szerette volna elérni, hogy a nagyhatalmak jóváhagyják a német és a magyar nemzetiségűek tömeges kitelepítését. Miután a Szovjet-unió 1942-ben deklarálta, Anglia pedig elvileg jóváhagyta a Csehszlovák Köztársaság 1918-as határait, a német hadsereg 1943. évi sztálingrádi vere-ségét követően a Benes-féle kormányzat azonnal megfogalmazta a csehszlo-vákiai német és magyar nemzetiségű lakosság kollektív bűnösségéről és a büntetés jellegéről szóló téziseit. Ettől kezdve Benesék már elutasították a kisebbségi jogok megadásának még a gondolatát is. A csehszlovákiai német és magyar társadalmat már nem osztották antifasisztákra és fasisztákra, ha-nem egységes ellenséges tömegként (áruló szemétként) kezelték őket. 1944 augusztusának a végén pedig a moszkvai cseh emigráció vezetőivel egyetér-tésben megfogalmazták az új demokratikus szláv nemzetállam tervét, amelyben a demokratikus elvek csakis szlávokra vonatkoztak. Ennek az új államalakulatnak a polgárai között nem kívánták megtűrni sem a németeket,

sem a magyarokat. Terveik véghez viteléhez a nagyhatalmak beleegyezését kérték: egyrészt ahhoz, hogy a németek tömeges kitelepítésének engedélyezését a magyarokra is vonatkoztathassák, másrészt ahhoz is, hogy politikai meggyőződésre való tekintet nélkül, kizárólag etnikai alapon az összes magyart és németet megfoszthassák csehszlovák állampolgárságától.

Időközben a világháború eseményei kedvező helyzetet teremtettek az említett célok eléréséhez. „A front átvonulását követően a csehszlovák államigazgatási szervek minden nehézség és szinte pillanatnyi késlekedés nélkül vették át a hatalmat az 1938 őszi Magyarországhoz csatolt területeken is, ahol a magyar lakosság nem kis meglepetésére az új közigazgatás képviselői, a tisztségviselők, a hadsereg, a karhatalom tagjai és a kíséretükben érkező családtagok a magyarellenesség, a félelemkeltés és a nemzeti gyűlölködés megalapozói lettek” (33). 1945 tavaszától egymás után születnek az új kormánynak, a végrehajtó testületeknek, a Szlovák Nemzeti Tanácsnak a rendelkezései, amelyekkel előírták, hogy Szlovákiában a kollektív bűnösség alapján minden német és magyar nemzetiségű személyt, állampolgárságra való tekintet nélkül, munkatáborba vigyenek. Ennek érdekében elrendelték, hogy minden járásban létre kell hozni legalább egy működő tábort. „Dél-Szlovákia elszlovákosításának nagy munkájához a fővárosban, Pozsonyban kezdtek hozzá, de 1945 májusában az ún. »ellenséges elemek«, valamint a németek és a magyarok összegyűjtését és táborokban való összpontosítását az egész országra kiterjedően megkezdtek” (34).

A dolgozat szerzője a továbbiakban áttekinti, hogyan indult meg és hogyan zajlott (elsőként) Pozsonyból a magyar nemzetiségűeknek a kitelepítése a közeli Ligetfaluba, hogyan vesztették el a kilakoltatottak órák alatt életük munkájával szerzett ingó és ingatlan vagyonukat. 1946 májusára már több mint 1400 magyar élt ebben az internálótáborban. Az innen való szabadulásukat részben a reszlovakizálás lehetősége segítette elő.

A tanulmány végső, a magyarság számára fájdalmas tényeket közlő összegzésével is egyet kell értenünk: „A csehszlovák kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács 1945–1948-ban hozott magyarellenos rendeletei és intézkedései elbizonytalanították a magyarokat. Az internálások, a kitelepítések, a lakosságcsere, a belső telepítések és a reszlovakizáció mind oda hatottak, hogy az addig zárt magyar etnikai tömbök felszakadoztak, felhígultak, s elkezdődött a magyarok asszimilációja” (36).

4. A kötet harmadik tanulmánya Popély Árpád munkája (38–60). Ennek címe: A reszlovakizáció területi vetületei. Alcíme: Adalékok a II. világháború utáni reszlovakizáció történetéhez. A szerző a reszlovakizáció néven ismert akció területi vetületeit vizsgálta meg levéltári források alapján, vagyis azt, hogy a második világháború utáni Csehszlovákia vezetői által kidolgozott (az elképzelt nemzetállamot megvalósítani, a magyar kisebbségtől meg-

szabadulni igyekvő) tervezetek mit tartalmaztak az egyes régiókra és az egyes községekre vonatkozóan konkrétan, és milyen volt a magyar lakosságnak a reszlovakizációs felhívásra adott válasza.

„A reszlovakizáció hivatalosan abból a feltételezésből indult ki, hogy a Szlovákiában élő magyarság nagy része az elmúlt évszázadokban, különösen pedig a 19. században elmagyarosított vagy elmagyarosodott szlovák, akiknek a reszlovakizáció útján lehetőséget adnak arra, hogy visszatérjenek »eredeti« szlovák nemzetiségükhöz» (38). A tervezett akció előkészítésére létrejött intézmény, a Szlovák Telepítési Hivatal előirányzata azonban már célirányosan, a népesség eredetét teljes mértékben figyelmen kívül hagyva a területi elvet helyezte előtérbe. Eszerint elsősorban a stratégiailag fontosnak ítélt régiókat és településeket kívánta reszlovakizálni, amelyek szlovákká válását elengedhetetlennek tartotta Dél-Szlovákia sikeres elszlovákosításához. A legnagyobb hangsúlyt a Pozsony és Ipolyság közötti színtiszta magyar területsávra helyezte, ahol reszlovakizálni kívánta a csaknem kizárólag magyar lakosságú Csallóköz településeinek jelentős részét, gyakorlatilag a Pozsony és Ipolyság közötti egész magyar etnikai tömböt. Az Ipolyságtól keletre fekvő területsávon elsősorban a regionális központoknak számító városok, városi jellegű települések és az azokat körülvevő magyar falvak reszlovakizálásával számolt. Egészében tehát e hivatal legnagyobb jelentőséget a városok elszlovákosításának tulajdonított, épp ezért Fülek kivételével reszlovakizálni akarta a magyar etnikai terület valamennyi városát és városi jellegű települését. Losoncnak például a minden áron való elszlovákosítását sürgették.

A tervezet megvalósításához azt is kívánatosnak tartották, hogy a déli határvidékre „megbízható” szláv lakosságot kell telepíteni, az ott élő magyarságot pedig széttelapítani az ország egész területén. A magyarok erejének a gyengítéséhez, a gazdasági hatalom megszerzéséhez pedig a leghatékonyabb eszköznek azt ítélték, hogy Dél-Szlovákia földje szlovák kezekbe kerüljön. „Ennek érdekében a reszlovakizációból ki kell zárni a nagyobb földtulajdonnal rendelkezőket, a kereskedőket és iparosokat, liberálisabban kell viszont megítélni a földnélkülieket és a mezőgazdasági munkásokat” (44).

A reszlovakizációs tervezet eredményességét alapvetően két tényező határozta meg. Egyrészt az, hogy a Csehszlovákiában élő magyarság közel másfél éve már mindenféle üldöztetésnek ki volt téve, állampolgárságától és polgári jogaitól, egzisztenciájától s gyakran vagyonától is meg volt fosztva, a kitelepítéstől fenyegetett állapotban élt, segítséget pedig sehonnan sem remélhetett. Másrészt pedig az akció szervezői által nyíltan hangoztatott ígéretek sora, amelyek szerint azok, akik hajlandók „önként” szlováknak vallani magukat, visszakapják csehszlovák állampolgárságukat, mentesülnek a vagyonelkobzás, az át- és széttelapítás alól, s véget ér számukra a teljes létbizonytalanság állapota. Azoknak viszont, akik ezt nem hajlandók megtenni, s

kitartanak magyar nemzetiségük mellett, továbbra is számolniuk kell a hátrányos megkülönböztetéssel.

Mindezeket egybevetve tulajdonképpen a magyar családok jövője, további létük volt a tét az akciók folyamatában, s így egyértelműen az üldöztetéseket előli megmenekülés reményében kérte „visszaszlovákosítását” több mint 410 000 személy. Közülük mintegy 326 000-t el is ismertek a hatóságok szlovák nemzetiségűnek. Jellemző, hogy még a magyarországi Szabad Nép című újság is (1946-ban) az újkori történelem egyik legerőszakosabb elnemzetlenítési kísérletének nevezte ezt az akciót.

A szerző a továbbiakban járasonként veszi sorra, melyikben hány község lakói, milyen számban és százalékban voltak hajlandók (és kénytelenek) reszlovakizációjukat kérni. A településszintű kimutatások tanúsága szerint a reszlovakizáció két egymástól távol eső régióban, a Csallóközben és Gömörben ütközött a legnagyobb ellenállásba. Csallóköz színtiszta magyar településeinek a magyar lakosságnak általában legfeljebb 15–20%-a reszlovakizált, a Dunaszerdahelyi járás falvainak többségében ezek aránya még a 10%-ot sem érte el. Ugyanígy arány mutatkozik Gömörnek a Feledi járásában. A reszlovakizáció eredményei azt is igazolták, hogy a mindenkori államhatárolomnak a vidéki lakosságnál jóval kiszolgáltatottabb, azonban gyakran valóban kétnyelvű, kettős identitású városi polgárság hajlamosabb a nemzetiségváltásra. Területileg tekintve jellemző módon Rimaszombat kivételével teljes egészében reszlovakizált a Nyitra–Érsekújvár–Párkány vonaltól keletre fekvő városok, kisvárosok magyar lakossága. Az átlagosnál nagyobb arányban reszlovakizált a magyar–szlovák nyelvhatáron, illetőleg annak közelében fekvő magyar többségű vagy vegyes etnikai összetételű települések lakosságának nagy része is.

5. Csámpai Ottó munkája, mely egyben a tanulmánygyűjtemény első részének negyedik dolgozata, egy szociológiai felmérés eredményeit foglalja össze (61–69). Címe: Az 1945–1949 közötti magyar iskolaköteles korosztály társadalmi mobilitása a Zoboralján. A felmérés a magyar tanítási alapiskolák megszűnésének, illetőleg hiányuknak a következményeit vizsgálta a Zoboralja falvaiban (kilenc településen) az érintett korosztály, azaz az 1945–1949-es években iskoláskorúak társadalmi mobilitása szempontjából.

Annak a korosztálynak az életútját tehát, amelynek kisiskolás kora az 1945–1949-es évekre esik, s amelynek tagjai így a magyar tanítási nyelvű iskolák megszűnése után Csehszlovákiában kényszerűségből kizárólag szlovák nyelvű oktatásban részesülhettek, az iskoláztatásuk hiányossága pedig jelentős mértékben hozzájárulhatott az érintett korosztály (az 1935–1942-es években születettek) alacsony szintű társadalmi mobilitásához. Közülük jelentéktelen százalékban jutottak el felsőfokú tanintézményekbe, csupán mintegy 20%-uk érettségizett, még a harmaduk sem végzett szakmunkás-

képzőt, s majdnem az 50%-uk csak alapfokú iskolába járt. A megkérdezetteknek több mint négyötöd része élete során semmikor sem töltött be magasabb munkakört, s nem volt vezető beosztásban.

A 125 személy által kitöltött kérdőíveknek és a 13 családdal készített mélyinterjúknak az elemzése alapján a szerző a következő összefüggéseket ismerte fel. A magyar tanítási nyelvű alapfokú oktatás megszüntetése a második világháborút követő években negatívan befolyásolta az iskolás korosztály tagjainak későbbi társadalmi mobilitását. Az iskolai végzettségből származó szellemi tőke konvertálására nekik nem volt lehetőségük, szüleik társadalmi helyzete és a szakmai pályájuk aktív időszakára jellemző politikai és gazdasági viszonyok sem kedveztek e tekintetben. A korosztályból – részben a magyar származás miatti hátrányos megkülönböztetés, részben az anyanyelvű oktatás hiánya következtében – nem termelődött ki életképes értelmi-ségi réteg, amely hatékonyan befolyásolta volna környezetét. Sőt, a mai felnőtt generációk tagjaiban tovább él a félelem és az aggodás amiatt, hogy a vegyes lakosságú területeken a nemzeti kisebbséghez való tartozás és annak vállalása még sokáig akadály lesz a magasabb társadalmi státus elérésében, vagyis a származásuk, anyanyelvük vállalása, a többségi nemzet nyelvének hiányosabb ismerete hátrányos, kiszolgáltatott helyzetüket konzerválja.

6. A humán tudományok szlovákiai magyar kutatói nehezen kerülhetik el az anyanyelvüknek, annak használatának, használati lehetőségeinek és következményeinek a részletes vagy érintőleges bemutatását, vizsgálatát. Természetesen elsősorban a nyelvtudomány kutatói nyilatkoznak ezekről a kérdésekről, amint az ismertetésünk tárgyát képező kötet második része öt tanulmányának a szerzője is.

A második szerkezeti egység elején Lanstyák István dolgozata áll (73–95). Címe: A nyelvérintkezés szakszókincséről. Alcíme: Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. A szlovákiai magyar nyelv változatainak a kutatója ezúttal mintegy példát mutat más szakmák, más tudományágak művelőinek saját szaktudománya, a nyelvtudomány (egy sajátos ága) fogalmainak tisztázásában, szókincsének a megalkotásában, az egyes szakszavak értelmezésében, kapcsolataik összefüggéseinek a megvilágításában. Alapozó jellegű munka tehát az övé, a nyelvérintkezés kutatásában a gazdag hagyományok ellenére máig hiányzó műszókincs megteremtésére tesz kísérletet azzal, hogy összegyűjtötte a leggyakoribb és legfontosabb terminusokat, és egységes koncepció alapján értelmezi azokat. Dolgozata fogalomtár jellegű, de bizonyos megfontolások miatt az egyes szócikkek nem betűrendben követik egymást, hanem az egymáshoz közel álló fogalmakat bemutató szócikkek egy-egy nagyobb egységbe vannak összevonva. A könnyebb kezelhetőség érdekében az egyes címszavakat a függelékében betűrendben is felsorolta.

Ragadjunk ki most a szlovákiai magyarságot súlyosan érintő fogalmak közül egy csokrot! „NYELVVISSZASZORULÁS. Az a folyamat, melynek során egy nyelv a nyelvhasználat egyes színterein, ill. egyes társadalmi rétegekben egyre ritkábban fordul elő, mert a beszélők (egyes csoportjai) a nyelvhasználat érintett színterein a másik nyelvet is egyre nagyobb mértékben kezdi használni, olyannyira, hogy a visszaszoruló nyelv idővel ezekről a színterekről, ill. a szóban forgó társadalmi rétegek kódkészletéből teljesen eltűnik” (89). „NYELVVESZTÉS. a) Az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. b) A nyelvvesztés folyamatának végeredményeként beálló állapot. NYELVCSERE. a) Az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másodnyelvén. b) A nyelvcsere folyamatának végeredményeként beálló állapot, a közösség eredeti első nyelvének anyanyelvként való megszűnése az egynyelvűsödött beszélőközösségben” (90).

7. A magyar nyelv szlovákiai változatával foglalkozó dolgozat Sándor Anna tanulmánya, mely egy általa készített nagyobb munka, a Nyitra vidéki magyar nyelvjárások atlasza kapcsán, mintegy az atlasz körül folyó munkálatok részeként, azt vizsgálta meg, hogy a földrajzi és a társadalmi közeg miként hatott a nyelvjárascsoport tájszóállományának alakulására (96–116). Erre a témára már a címevel is – A társadalmi tényezők szerepe a Nyitra-vidéki tájszóállomány alakításában – egyértelműen utal.

Kiinduló tétele a nyelvtudományban általánosan ismert és elfogadott megállapítás, az, hogy az egyes nyelvek, nyelvváltozatok szókészlete nemcsak követi a külső, a nyelven kívüli körülmények változását, hanem vissza is tükrözi a bennük zajló mozgást. Ez utóbbiból adódóan a nyelv/járás lexémaállományából következtetni lehet a nyelvet vagy a nyelvjárást éltető közösségben végbemenő folyamatokra is. A nyelvjárásra ható földrajzi tényezők, a térbeliség vizsgálatára az ún. nyelvföldrajzi módszer a legalkalmasabb azzal, hogy a nyelvi sokszínűség adatait térképekre kivetítve ábrázolja, s ezek térbeli összefüggéseiből vonja le a nyelvi és nyelven kívüli következtetéseit. Másrészt ez a módszer egyúttal alkalmas arra is, hogy a különböző nyelvek, nyelvváltozatok közötti érintkezés és kölcsönhatás problémáit feltárja. A szerző bizonyos fogalmak neveinek (‘fánk’, ‘bükköny’, ‘gerezd’, ‘babhüvely’ stb.) térképre vetítése nyomán levonja az egyik következtetését: „a szavak elterjedtsége messze túlmutat a nyelvterület határain, vagyis hogy az etnikai határok nem azonosak az egyes szavak izoglosszáival” (99). Majd pedig azt a megfigyelését említi, hogy a Nyitra-vidéki nyelvszigeten belül is tetten érhető a földrajzi fekvés hatása. A déli irányból észak felé terjedő nyelvi jelenségek és változások egy része nem érte el a nyelvsziget peremén fekvő, legészakibb pontokat, az északról beáramló szlovák kölcsönzések

némelyike pedig megrekedt itt, e néhány településen, vagyis az északi peremen lévő települések szókincsállományát jelentős mértékben befolyásolták a szlovák kölcsönzések, a délibbekben jóval ritkábbak az effélék. Mindezek a folyamatok pedig odavezettek, hogy a vizsgált terület nyelvváltozata némileg elkülönült, általa a régió nyelvjárási szókészletének a tagoltsága nagyobb mérvű lett.

A társadalmi tényezők közül a szlováksággal való szoros érintkezés, sőt együttélés (az interetnikus kapcsolatok) következtében a vizsgált térség magyarlakta települései a nyelvcsere különböző intenzitású állapotában vannak, így itt a kölcsönszók száma is jóval nagyobb, mint a tömbben élő magyar közösségekben. A vizsgálatok azt is igazolták viszont, hogy a magyar standard hatása ugyancsak jelentős a kutatott területen is, bár ez elsősorban a szavak ismeretére, nem pedig mindennapos használatára vonatkozik. Más magyar nyelvterületekhez hasonlóan általános igazsággként értékelhető Sándor Annának a következő megállapítása: „A köznyelv hatására bekövetkezett nyelvjárási változások szoros összefüggésben vannak a hagyományos paraszti gazdálkodás és társadalom felbomlásával, az életmód és az életkörülmények megváltozásával, valamint a művelődési, iskoláztatási lehetőségek kiszélesedésével is” (101).

Végeredményben tehát e tanulmányban igazolódott, hogy a Nyitra-vidéki nyelvjárás szókészletének és tagoltságának kialakulására mind a földrajzi, mind a társadalmi tényezők erős hatással voltak.

8. Földrajzkönyveink nyelvezte AZ 1920-as években címmel Bergendi Mónika az első csehszlovák köztársaságbeli magyar nyelvű földrajzkönyvek nyelvezetét, bennük a hely- és földrajzi nevek használatát elemzi, elsősorban arra figyelve, hogy e szlovákból magyarra fordított könyvek nyelvhasználata milyen mértékben tér el a magyar standardtól (117–128). A korszakban a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák tankönyveinek a nyelvezetét több körülmény befolyásolta. Leginkább az, hogy ezek az iskolai segédeszközök az épp érvényben lévő tanterv alapján készült szlovák tankönyvek fordításai. A szövegek fordítói pedig szlovák nyelvű egyetemeken, főiskolákon végezték tanulmányaikat, s a magyar standard szaknyelvi terminológiát kevésbé ismerték. Tankönyvírással gyakran a szakmailag kevésbé alkalmas embereket bízták meg, így a kontaktusjelenségek megjelenése a könyvekben a fordítói munka gyenge minőségével is magyarázható. A földrajzi nevek és egyáltalán a tulajdonnevek használata ebben az időszakban nyelvpolitikai kérdés volt, a névhasználat a politikai széláramlatoktól függően számos változáson ment keresztül.

A tanulmány szerzője az említett korszakból öt tankönyvet vizsgált meg. Összevethető példák sokaságával igazolta a különböző típusú földrajzi objektumok (hegyek, vizek, települések, közigazgatási egységek) és irodalmi,

történelmi személyiségek névváltozatainak, illetőleg névhasználatának a tarkaságát: a szlovák és/vagy a magyar megfelelőnek a közlési kombinációit, az alaki, a helyesírásuk következetlenségeit. Példaként említsük *Csallóköz* (tankönyvekből vett) megfelelőit: *Velky-ostrov-zitny* ~ *Velky Zitny Ostrov* ~ *Velky-Zitny Ostrov* ~ *Zitny Ostrov* ~ *Zitny ostrov*.

Egyet kell értenünk a szerzőnek azzal a véleményével, hogy a hely- és személynevek használatán, illetőleg fordításukon keresztül nyomon követhető a kor nyelvpolitikája, az, ahogyan nyelvtörvényekkel próbálták korlátozni a Kárpát-medence történelmi neveinek használatát Szlovákiában a csehszlovák állam megalakulásának első évtizedében. „Tekintettel a tankönyvek nevelő szerepére, nyelvezetük közvetítő funkcióira, e korabeli kiadványok intő példák lehetnek a mai fordítói gyakorlat számára, de a zsákutcákat kerülni kívánó kisebbségpolitika számára is” (126).

9. Vančóné Kremmer Ildikó egy – a kétnyelvűsödés különböző fokain álló iskolások között végzett – felmérése alapján készítette el Magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek beszédészlelése című dolgozatát (128–149). Elsődleges célja az volt, hogy képet kapjon a dél-szlovákiai magyar anyanyelvű gyerekek beszédfeldolgozásának szintjeiről.

A vizsgálat alanyai 11-12 éves párkányi, pozsonyi és (egynyelvű kontrollsoporként) esztergomi diákok (együtt 144 fő) voltak. Összesen hat osztály tanulói, többségük magyar tannyelvű iskolába jár (négy osztály), kettő pedig (párkányi) szlovák tanítási nyelvűbe. A szlovákiai gyerekek a kétnyelvűsödés különböző szintjein állnak.

Különféle módokon nehezített, így fokozott figyelmet kívánó magyar szavaknak, mondatoknak magnetofon-felvételekről való meghallgatása után kellett a gyerekeknek reprodukálniuk a hallott nyelvi jelenséget.

Az elemzés tanulságai közül szembetűnő, hogy a leggyöngébb eredményt minden esetben a pozsonyi magyar tanítási nyelvű és a párkányi szlovák tannyelvű iskolába járó csoportok érték el. De a szerző megjegyzi, hogy a párkányi szlovák tannyelvű osztályba járók átlagteljesítménye alig marad el a magyar iskolába járók átlagaitól. A pozsonyi csoport beszédészlelése minden esetben elmaradt a párkányi magyar iskolába járók beszédészlelésétől. Ennek egyik oka valószínűleg az, hogy a pozsonyi diákoknak más a nyelvi környezetük, mint a többen élő párkányiaknak.

A beszédészlelésben (minden csoportnál) mutatkozó hiányosságok, gyöngébb teljesítmények okai: az iskolai olvasáselsajátítás hangoztató szakasza rövid; a hangos olvasás nagyon kevés; a beszéd, a beszélés mennyisége az iskolában és otthon egyaránt lecsökkent; a családok hajszolt életmódja és az otthoni beszélgetések hiánya; a televíziózás (olvasás helyett).

A kötet utolsó dolgozata Simon Szabolcsnak a Sport és nyelv című írása. Alcíme: A *sport* szó történetéhez a magyar nyelvben. Két megjegyzés min-

denképpen idekívánczik a tanulmányról. Ez a munka az, amelyik a legkevésbé kapcsolódik a szerkesztők által megjelölt tárgyhoz, s amelynek alcíme kissé félrevezeti az olvasót. Valójában a magyar sportnyelv kialakulásáról, bizonyos sportágak műszavainak a gyarapodásáról, jelentéseik, stílusértékük változásáról szól a dolgozat, s csak az első két oldalon magának a *sport* szavunknak az elterjedéséről. Kiemelten tárgyalja a magyar sportnyelvújítási mozgalmat és annak eredményeit (mintegy 200 új magyar szót), gazdag példaanyaggal illusztrálva azt. Vagyis megláttatja azokat a belső magyar szóalkotási módokat, amelyek révén kiteljesedett sportnyelvünk szakszókincse; köztük a standard nyelvi alakoknak a sportnyelvben való meghonosodását, jelentésváltozásait (*rajt, szorító, edző, mez; labdarúgás, lábtenisz; csúcs* ‘rekord’, *fonák, lelátó, műlesiklás, váltó; cselez, fedezet, hátvéd, játszma, mérkőzés* stb.). De az is jellemző, hogy az újkori magyar sportok elmúlt századi elterjedése nyomán a sportnyelv szavainak a tömegei kerültek át a standardba, ún. állandósult szókapcsolatokban, és terjedtek el a köznyelv révén (*beállítja a rekordot; magasra állítja a mércét, rosszul veszi az akadályt; egy versenyző az élet; ugródeszkának használ; itt nem rúg más labdába; öngólt rúg magának; húzza az időt; nincsenek egy súlycsoportban; bedobta a törölközőt; megnyerte a játszmát* stb.). Összességében Simon Szabolcs áttekintése egy szűkebb szakterület nyelve, szókincse kialakulásának, gazdagodásának, változásának, más magyar nyelvváltozatokkal való kapcsolatának a bemutatásával jól szolgálja anyanyelvünknek és használati jellegzetességeinek a mind teljesebb megismerését.

A társadalom – tudomány című, a Mercurius könyvek 13 kötete egészéről általánosságban megállapíthatjuk, hogy színvonalas tanulmányaival sikerült bemutatnia a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyében folyó sokrétű, elsősorban szociológiai, történet- és nyelvtudományi vizsgálatokat, az azok eredményeként megszületett feltáró elemzéseket. Általuk pedig hozzájárul a szlovákiai magyarság (így közvetve az összmagyarság) önismeretének a kiteljesedéséhez, jövőbeli lehetőségeinek és teendőinek a meglátásához.

Bíró Ferenc